

JURIIDILISE INFORMATSIOONI TÖÖTLEMISE AUTOMATISEERITUD SÜSTEEMIDE LOOMISEST VÄLISMAAL

R. Nigol

TRU Kriminoloogia Laboratoorium

Püüded kasutada õigusteaduse ja õiguse praktikas elektronarvuteid on Läänes viinud viimasel aastakümnel uue teadusliku distsipliini — õigusinformaatika tekkimisele.¹ See distsipliin uurib elektronarvuti kasutamise võimalusi õigusteaduse alal. Selline eesmärk tingib juriidilise mõtlemise ja juriidilise tööviisi tihedat analüüsi, eesmärgiga välja selgitada, missugused juristi tegevusalad ja kuidas alluvad automatiseerimisele. Selleks kasutab see distsipliin ulatuslikult nii süsteemide teooria, juhtimis-teooria, formaalse ja matemaatilise loogika vahendeid kui ka sotsioloogia ja psühholoogia abi. On ilmunud mitmed monograafiad, nagu W. Steinmülleri «Sissejuhatus õigusinformaatikasse» (Einführung in die Rechtsinformatik)², D. Soergeli «Klassifikatsioonisüsteemid ja tesaurused»³ ning teised. On asutatud rida spetsiaalseid ajakirju, kus nende küsimuste kohta elavalt sõna võetakse. Sellistest ajakirjadest tuleks nimetada «Modern Uses of Logic in Law», «Law and Computer Technology» ja «Rutgers Journal of Computers and Law» inglise keeles ning «Information sur les sciences Sociales» ja «Information et Gestion» prantsuse keeles. Peale spetsiifiliselt juriidilise informatsiooni alaste ajakirjade võetakse juriidilise informatsiooni küsimustes sõna üldistes informatsioonialastes ajakirjades, nii eriti saksakeelses «Nachrichten für Dokumentation» ja ingliskeelses «Advances in Computers». Ka Lääne juriidilised eriajakirjad annavad juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemisele ruumi.

¹ G. Messmer. Möglichkeiten der Automatisierung der Rechtsdokumentation. — «Nachrichten für Dokumentation», 1971, Nr. 1, S. 191.

² W. Steinmüller. EDV und Recht. Berlin, 1970. J. Schweitzer Verlag.

³ D. Soerge. Klassifikationssysteme und Thesauri. Frankf. a. Main, 1970.

Nende väljaannetega, nii monograafiatega kui ka ajakirja-artiklitega tutvudes torkab eriti segavalt silma ebakindlus terminoloogias ja mõistete kasutamises. Kuigi on vähe selliseid informatsiooni töötlemist käsitlevaid kirjutisi, kus ei juhitata tähelepanu terminoloogia lodevusele üksikutes teadusharudes ja vajadusele terminoloogia korrastamiseks, siis peab ütleva, et nii segast terminoloogiat pole leida üheski teadusharus kui informaatikas eneses. Üht ja sama terminit kasutab iga autor oma-moodi ning ühe ja sama mõiste jaoks esineb igal autoril oma termin, ilma et vajalikuks peetaks seda ära seletada. Ei või kunagi öelda enne, kui see selgub pikapeale tekstist, mida teatav autor tahab öelda sõnadega deskriptor, kood, indeks, indekseerimine, informatsiooniotsimise keel, otsimiskuju-, massiiv jne. Kui üks saksa autor kasutab oma töös sõna retrieval, mis tähendab otsimist inglise keeles, teine sõna recherche, mis tähendab otsimist prantsuse keeles ja kolmas kasutab sõna Suche, mis tähendab sedasama saksa keeles, siis on käigupealt raske öelda, kas nad kõik tahavad tähistada sama mõistet. Sõna uniterm pidi alguses tähendama ühesõnalist terminit, kuid leidub autoreid, kes oma töödes nime-tavad unitermideks ka õige mitmest sõnast koosnevaid termineid. Tähendab, nad on hakanud seda sõna kasutama teises mõttes. Möödunud aastal ilmus saksa autori Scholli sulest raamat «Informaatika sõnavara» («Wortschatz der Informatik»), milles ta püüab informaatikas esinevaid termineid ära seletada. Kuid ei saa öelda, et ta kaugeltki seda eesmärki oleks tabanud. Näiteks seletab ta, et deskriptor on märksõna, mis ei esine dokumendi tekstis. Ometi teame, et mitmed autorid ei tee selle sõna kasutamisel sellist vahet. Isegi sõna informatsioon käsitatatakse eri autorite poolt erinevalt. Selline olukord teeb informaatikasse süvenemise raskeks. Nõuab tüki tööd, et kindlaks teha, missuguses mõttes mingi autor üht või teist terminit kasutab. See töö tuleb aga edasise uurimise huvides paratamatult ära teha.

Edasi, eriti saksa keele piirkonnas käib vaidlus selle üle, milline vahe on õigusinformatsiooni ja õigusdokumentatsiooni vahel ja kas on vajadust nende vahel vahet teha. Vene keeles ja selle mõjul ka eesti keeles mõistetakse dokumentatsiooni all esmajoones dokumentide kogumit või siis ka dokumentidega põhjendamist. Läänes on informaatika alal hakatud dokumentatsiooni all mõistma informatsiooni sisaldavate dokumentide töötlemist, tähendab dokumentide indekseerimist, salvestamist ja nõudmise peale väljaandmist. Suurem osa autoreid on seisukohal, et õigusdokumentatsiooni ja õigusinformatsiooni vahel on sisuline vahe. Õigusdokumentatsiooni eesmärgiks on dokumendi väljaandmine, kus leidub nõutud informatsioon, õigusinformatsiooni eesmärgiks on aga otseselt informatsiooni ehk faktiliste

andmete väljastamine, nagu see toimub nn. andmete pankade (Dotenbanken) poolt. Kui küsitakse näiteks, kus on kindlaks määratud toitjakaotuse pensioni alammäär, ja antakse välja «Pensionide seaduse» ja «Pensionide määramise määruse» vastavad paragrahvid, siis Läänes valdavalt kasutatava terminoloogia järgi on tegemist õigusdokumentatsiooni kui tegevusega. Kui küsitakse, kui suur on toitjakaotuse pensioni alammäär, ja eelnimetatud aktide alusel antakse välja kindel arv, siis Lääne terminoloogia kohaselt on tegemist informatsiooni edasiandmisega. Kui aga küsitakse, kui suur on vastavate andmete järgi kodanik N. toitjakaotuse pension, ja masin on suuteline vastust andma, siis on tegemist juba informatsiooni loomisega. Need on kolm erinevat aspekti, milledest lähtudes Lääne autorid võtavad seisukoha juriidilise informatsiooni süsteemi automatiseerimise võimalikkuse poolt või vastu.

Juriidilise informatsiooni probleemid tõusid teravalt päevakorda anglosaksi õiguspiirkonnas, Inglismaal ja eriti Ameerika Ühendriikides ammu enne töövõimeliste elektronarvutite turule ilmumist. Juba sajandi algul, kahekümnendate aastate ümber kaebasid ameerika juristid juriidilise informatsiooni uputuse üle ja otsisid teid selle ületamiseks. See on lka loomulik, kui silmas pida ühest küljest anglosaksi õigusele omast laialivalguvust, paljusõnalisust ning kasuistlikkust ja teisest küljest anglosaksi õigussüsteemi iseärasusi. Mandril, ükskõik missuguses riigis on kohtunik ainult kehtiva õiguse kohaldaja, õigusnormi rakendaja üksikjuhule. Tema õigustloov tegevus on vägagi piiratud ning realiseerub seaduse tõlgendamise näol. Erandi siin moodustab näiliselt vaid Šveits, kelle tsiviilkoodeks käsib, et seaduses esinevate lünkade puhul tuleb kohtunikul toimida nii, nagu ta oleks ise seaduseandja. Vastupidi Euroopa mandri riikidele matkib anglosaksi õiguspiirkonnas — Inglismaal, Ameerika Ühendriikides, Kanadas ja Austraalias — kohtunik õigusemõistmisel klassikalise Rooma preetorit, kes, leidnud, et antud juhul ei ole seaduse tekst õiglane või selles leidub lünk, võis konkreetse asja lahendamisel teha seaduse tekstiga mitte kooskõlas oleva otsuse, mis muutus pretsedendiks tulevastele analoogilistele juhtudele. Sellistest pretsedentidest koosneb suur osa inglise õigusest, nõndanimetatud common law. Anglosaksi juristi üheks raskeks ülesandeks on leida ja kohtule esitada tema juhule kasulik pretsedent — case law — tohtu hulga pretsedentide hulgast alates William Võiitja aegadest.

Enne automatiseeritud otsimise võimaluste tekkimist kasutati ja katsetati igasuguseid tehnilisi võtteid õigusaktide kergemaks leidmiseks. Seda tegevust hakati nimetama jurimeetrikaks ja ilmus isegi ajakiri «Jurimetrics Journal», mille veergudel valmistati teed automatiseeritud otsimisviiside kasutuselevõtmisele.

1968. aastal ristiti see ajakiri ümber «Law and Computer Technology».

Kui elektronarvuti kasutuselevõtmise võimalused muutusid reaalseiks, tekkisid juristide hulgas selle kirglikud pooldajad ja põhimõttelised vastased.

Juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemise pooldajad leidsid, et nüüd on juristide õlgadelt kõik mured võetud. Tarvitseb ainult nupule vajutada ja meil on kohe käes see, mida me varem saime kätte vaevarikka tööga.⁴

Automatiseeritud töötlemise vastaseid oli kaht liiki. Ühed pidasid juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemist põhimõtteliselt võimalikuks, kuid olid arvamusel, et kuni kehtivas seadusandluses esineb sünonüümikat, lünki ja vastuoksusi, ei ole informatsiooni automatiseeritud otsimine võimalik, rääkimata teistest informatsiooni töötlemise automatiseeritud vormidest. Nad soovitasid seadusandjal hõkata koostama seaduse tekste erilises formaliseeritud juriidilises keeles, mis tuleks veel välja töötada. Muidugi ei võinud selline ettepanek leida Ameerika seaduseandjates vähimatki kõlapinda.

Teist liiki vastased olid need, kes põhimõtteliselt ei pidanud õigeks ega otstarbekaks elektronarvuti kasutamist juristi töös, kuigi see tehniliselt oleks võimalik. Nad väitsid, et isiklik otsimine seaduseraamatutes ongi see, mis ülendab juristide seisust ja viib juristi juriidilise tegevuse spetsiifilisse õhkkonda, mida masina kasutamine iialgi ei võimalda. Jurist Wiener ütleb, et masin alandab õpetatud juristi lihtsaks asjaajajaks. Siin tuleb tähendada, et anglosaksi juristid jagunevad kahte liiki: õpetatud juristid — lawyers, kes annavad konsultatsioone ja koostavad kohtule arvamusi, ning lihtadvokaadid — attorneys, kes, varustatud nende konsultatsioonide ja arvamustega, ajavad asju kohtutes ja haldusasutustes. Wilsoni arvates olevat elektronarvuti hea küll inertsile rajatud juhtimise probleemide lahendamiseks, kuid õigus ei olevat ei kontinentaalrakett ega aatomiaallveelaev. «Mida varem sellele õpetatud jamale (learned nonsens) lõpp tehakse, seda parem,»⁵ ütleb ta.

See on muidugi äärmuslik seisukoht ja kuulub neile juristidele, kes oma teoreetilistes kontseptsioonides lähtuvad Justiniani Institutsioonide esimesel leheküljel antud õiguse definitsioonist, mille iga on poolteist tuhat aastat ja mis määratleb õigust kui hea ja õiglase kunsti — *ars boni et aequi*. Kus aga juttu on kunstist, seal ei saa mööda inspatsioonist kui kunsti

---

⁴ S. Simitis. Automation in der Rechtsordnung. Möglichkeiten und Grenzen. — Juristische Studiengesellschaft Karlsruhe Schriftenreihe. Heft 78. Müller, Karlsruhe, 1967, S. 5.

⁵ F. B. Wiener. Decision prediction by computer nonsense cubed — and worse. — "American Bar Association Journal", 1962, № 48, p. 1028.

olulisemast tunnusest. Inspiratsioon öeldakse praegu mitte alluvat formaliseerimisele ja automatiseerimisele.

Kuid olgu kuidas on, elu läks oma rada ja Ameerika ülikoolides ning advokaadifirmades aina sagesid katsetamised juriidilise informatsiooni otsimise automatiseerimisega.

Kõigis neis esialgsetes katsetustes, mis Ameerika Ühendriikides juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemide loomisel ette võeti, kasutati otsimismassiivina tekstide asendajaid — referaate, abstsante, annotatsioonid või otsimiskujusid. Ent ka kõige paremad asendajad, olgu nad kui tahes hästi koostatud, on seotud informatsiooni teatava kaoga, rääkimata käsitsi indekseerimise objektiivsetest ja subjektiivsetest puudustest.

Seepärast hakati otsima teid, kuidas luua süsteemi, mis oleks vaba neist pahedest. Huvitav oli katse luua formaalne juriidiline keel ja tõlkida kõik juriidilised aktid sellesse keelde, mille vahendusel siis toimuks informatsiooni otsimine. Nagu käepärast olevatest kasinatest andmetest järeldada võib, kujutas see keel endast juriidiliste terminite, mõttekujude, instituutide ja juriidilise fraseoloogia formaliseeritud kompleksi. Katse kitsama materjalihulga juures ei olevat andnud tagajärgi. Juriidilised terminid ja instituudid, mis teorias väga selged, ei olevat end lasknud või siis olevat väga halvasti andnud rakendada akti tõlkimisel formaliseeritud keelde. Siin tahaks märkida, et kuigi tookordne katse ebaõnnestus, oleks siiski ahvatlev ülesanne uurida, kas ja kuidas õigusnorm ning üldse juriidiline mõte annaks ennast formaliseerida.

Teine suund informatsiooni otsimise täiustamise püüetes orienteerus dokumentide täieliku teksti salvestamisele, millest kujunes nõndanimetatud täisteksti meetod — «fulltext method».

Kuuekümnendate aastate algul soovitas V. H. Yngve viia täielikud tekstid masinasse ja otsimisel kasutada loomulikku keelt ilma mingisuguse sõnastikuta või tesauruseta.⁶ Katsetamisel ei andnud see ettepanek tulemusi. Põhjuseks tuuakse asjaolu, et kuna harilikus keeles üht ja sama mõistet väljendatakse väga mitmesugusel kujul, on harilikus keeles otsimise korral informatsiooni kaod väga suured. Sellepärast hakati täistekstide puhul koostama otsimise sõnastikke. Tekstist võeti otsimiseks väärtuslikud sõnad, koostati nõndanimetatud konkordantsitabel, mis näitab iga sellise sõna täpse asendi sõna iga kasutamise juhul kogu dokumentide fondis. Juriidilisel alal kõige ulatuslikum selline üritus võeti ette Pittsburgi Ülikoolis nõndanimetatud Pittsburgi grupi poolt J. F. Horthy juhtimisel.⁷ Arvutisse viidi 61 köidet

⁶ V. H. Yngve. In defence of English. — International conference for standards on a common language for machine searching and translation. Cleveland, Ohio, 1959, N.-Y., Lnd., 1960—1961.

⁷ Kehl, Horthy, Bacon, Mitchell. An Information Retrieval Language for legal studies. Commentaries of the A M 4, 1961, p. 380.

Pennsylvania osariigi seadusandlust, nii statute law kui ka case law, mis sisaldas umbes kuus ja pool miljonit sõna. Kui sellest hulgast eraldati üld- ja abisõnad, jäi järele otsimiseks tähtsaid sõnu vaid 23 159. Selle arvu hulka kuuluvad ka sõnade kõik erinevad grammatilised vormid, mis esinevad tekstides. Inglise keeles ei ole neid palju. Sõnadest koostati kaks nimestikku tähestikulises järjestuses. Esimene, nõndanimetatud konkordantsinimestik, näitab iga sõna puhul akti numbri, paragrahvi, lause, koha lauses ja selle, kas sõna esineb sissejuhatuses, tekstis või märkuste hulgas.

Teine, sõnade sagedusnimestik, näitab, mitu korda sõna üldse esineb ja mitmes dokumendis. Otsimise strateegia oli umbes järgmine. Kui otsimise ettekirjutus sisaldab näiteks nõude anda välja aktid, mis käsitlevad hulkurlust varguse eesmärgil, võetakse kõigepealt sõnade sagedused. Näiteks sõna *steal* (varastama) vormidest esineb *steal* 13 korda 9 aktis, *stealing* 13 korda 10 aktis, *steals* 11 korda 9 aktis ja *stolen* 79 korda 49 aktis. Vorm *stolen* (varastatud) jääb välja, sest midagi pole veel varastatud. Jääb järele 28 akti, kus võib-olla käsitletakse teemat «hulkurlus varguse eesmärgil». Sama protseduur tehakse läbi ka sõnaga *hulkurlus* ja võrreldakse mõlema sõna konkordantsitabelit ning antakse välja aktid, kus mõlemad sõnad esinevad lähestikku samas aktis.

Selline oli Pittsburgi grupi otsimissüsteem kümmeaastat tagasi, tema alguspäevil.

Pittsburgi grupi poolt loodud otsimissüsteem lõi Ameerikas läbi ja muutus kommertsettevõtteks. 1968. aastal lahkus Pittsburgi grupp ülikooli koosseisust ja moodustas iseseisva aktsiaseltsi "Aspen Systems Corporation", mille presidendiks sai I. F. Harty. Pennsylvania Ülikool on seltsi üheks peamiseks aktsionäriks. Selts on läbi viinud mõned suuremad ühekordsed uurimistööd. Ta teostas Pennsylvania kohtuministri ülesandel Pennsylvania osariigi hooldusalaste normide korrastamise, samuti vaatas läbi kriminaalprotsessinormid, et selgitada, kui võrd need on kooskõlas uue kriminaalkoodeksi eelnõuga.

Täisteksti meetod on juriidilise informatsiooni otsimisel Ameerikas küllalt laialt levinud. Nii võib peale eelnimetatud Pittsburgi grupi süsteemi, mis hiljem kannab nimetust «Aspen»⁸, nimetada vähemalt nelja enam või vähem tuntud taolist süsteemi. Need oleksid LITE (Legal Information Trough Electronics)⁹, mis teenindab USA lennuväge, OBAR¹⁰ — Ohio osariigi

⁸ Kehl, Harty, Bacon, Mitchell. An Information Retrieval Language for Legal Studies, Communications of the ACM, 1961, № 4.

⁹ LITE: Legal Information Through Electronics. Special Issue JAG Law Review, 1966, № 6.

¹⁰ F. J. Troy. Ohio Bar Automated Research, a retrieval system of Computerized Legal Research. — "Jurimetrics Journal", 1962, Dec.

advokatuuri teenindav süsteem, QUICK/LAW¹¹ — Kanadas Kingstoni Ülikooli juures väljatöötatud süsteem, DATUM¹² — Kanadas Montreali Ülikoolis loodud süsteem. Peale selle on Ameerika Ühendriikide paljudel ametkondadel oma eritostarbelised, enam-vähem automatiseeritud juriidilise informatsiooni otsimise süsteemid. Nii on ka Kongressil oma juriidilise informatsiooni otsimise süsteem Kongressi raamatukogu kõrval.

Kuigi täisteksti meetodile rajatud juriidilise informatsiooni otsimise süsteemid on Ameerikas eluõiguse võitnud ja töötavad edukalt, ei puudu nende kohta kriitika. Tahaksin siin esile tuua vaid kolme huvitavat vastuväidet, mis on tingitud nähtavasti sellest, et diskuteerivad autorid ei ole juristid, vaid matemaatikud või küberneetikud.

Üks vastuväide on see, et täisteksti meetodi puhul on võimatu elimineerida sünonüümikat, eriti arvude osas. Osutatakse, et arvevõidakse esitada lõpmatu hulga sünonüümidega. Näiteks arvu viis mõistet võidakse edasi anda mitte ainult numbriga 5, vaid ka numbritega 2+3, 7-2 jne., jne. See muidugi on õige. Kuid kui võtame tegeliku elu, siis missugune seaduseandja redigeeriks normi niimoodi, et teatavate küsimuste otsustamiseks luuakse komisjon koosseisus 505-500 liiget või midagi taolist. See on puhtformaalne seisukoht. Siin ilmneb vahe matemaatilise ja loomulikust mõistusest lähtuva lähenemisviisi vahel. Jurisprudents aga öeldakse olevat kontsentreeritud loomulik mõistus ja liigub seda rada.

Teise olulise vastuväitena tuuakse asjaolu, et täisteksti meetod ei võimalda nõutavate aktide hulgast eraldada akte, kus on öeldud, et akt ei käi nõudjat huvitava küsimuse kohta. See võib olla kõigi alade kohta väljaspool õigust. Näiteks, kui metallurgias nõutakse dokumente vase töötlemise kohta ja massiivis on töö metalli töötlemise kohta, milles on öeldud, et töös ei puudutata vase töötlemist, siis selline dokument on tarbijale muidugi tarbetu, kuid otsimisel märksõnaga «vase töötlemine» tuleb ta välja, sest sisaldab sõnad «vase töötlemine». Seadusandluses on sagedasti selliseid akte. Kas nad on aga tarbetud otsijale, kes on huvitatud vastava küsimuse õiguslikust reguleerimisest? Ütleme, et teatavas õigussüsteemis on kalapüük reguleeritud aktiga, mis sisaldab kalapüügi kohta igasuguseid keelde ja käske, keeluaegu ja suuruse alammääru, kuid oma viimases paragrahvis sätib, et toodud käsud ja keelud ei kehti kalapüügi kohta lihtsa õnnega, kusjuures informatsiooni nõudja on huvitatud just õngitsemisest lihtsa õnnega. Kas võib sellisel juhul antava informatsiooni hulgast välja jätta eelnimetatud akti? Mulle tundub, et mitte. Sest

---

¹¹ H. Lanford. QUICK/LAW Project, Final Progress Report, Queens University, Kingston, March, 1971.

¹² DATUM, A Summary Description, Université de Montréal. 1970, Nov.

just selle aktiga määratakse lihtsa õnega õngitseja juriidiline staatus. Kui see akt välja jätta, jääks olukord ebamääraseks, jääks teadmata, mida seaduseandja vastavas küsimuses on öelnud.

Kolmas vastuväide, mida täisteksti meetodi kohta ette toodi, seisnes selles, et meetod saab olla kohandatud vaid teatud keelele, selle omapära arvestades, konkreetset juhul inglise keelele, ega võimalda saada teatavas küsimuses informatsiooni muukeelsetest allikatest. Sellega tõstatati mitmekeelsete automatiseeritud otsimissüsteemide küsimus. Sellele vastati, et põhimõtteliselt ei tohiks olla võimatu luua sellist keskust, kus mitmekeelsed informatsiooni-allikatest. Sellega tõstatati mitmekeelsete automatiseeritud otsispetsialistide brigaadid teostaksid informatsiooni väljastamist mitmes keeles. Üks selline kompleksüsteem ongi Läänes praegu teoksil. On olemas rahvusvaheline organisatsioon ladinakeelse nimetusega «*Pax orbis ex lege*» — «Maa ilma rahu õiguse kaudu», peakorteriga Washingtonis ja filiaaliga Genfis. See filiaal tegi 1967. aastal otsuseks asuda Genfis juriidilise informatsiooni otsimise mitmekeelse automatiseeritud süsteemi loomisele. Asutati süsteemi väljatöötamise komitee, mille esimees Tapper rõhutab, et täisteksti kasutuselevõtmisel rahvusvahelises ulatuses on see eelis, et see ei nõua allikate tõlkimist ühest keelest teise ega ühe õigussüsteemi elementide ülekandmist teise õigussüsteemi raamidesse. Sest õigusinstituutide puhul on adekvaatse tõlke tegemine raske nii inimesel kui masinal, seda enam ei ole ühtlustatavad ega üksteisega asendatavad erinevate õigussüsteemide kontseptsioonid ja instituudid. Tapper mõtleb siin muidugi kapitalistlikke: peamiselt anglosaksi õigussüsteemi ühelt poolt ja mandri õigussüsteeme teiselt poolt. Võrdlemisel sotsialistliku õigussüsteemiga on need lahkuminekul kaugelt ulatuslikumad. Tarvitseb vaid kätte võtta inglise-vene juriidiliste terminite sõnastik. Sealt näeme, et venekeelsel poolel antakse inglise termini vaste paljudel juhtudel edasi kirjeldavalt. See ei tähenda muidugi seda, nagu oleks vene keel vaene juriidilistest terminitest, vaid seda, et inglise õigusinstituudid on niivõrd lahkuminevad meie õigusinstituutidest, et neid ei saa meie õigussüsteemi terminitega edasi anda. Ja võtame kogu tsiviilkäibe. Meil on see rajatud sotsialistliku ühiskonna reeglite ning kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipide tunnustamisele. Kapitalistliku tsiviilkäibe aluseks on aga põhimõte, et igaüks peab ise oma majanduslike eesmärkide taotlemisel valvas olema, ja kui sa ennast seejuures pügada lased, siis nurise iseenda peale. Kapitalistliku tsiviilõiguse vahendid ebaaususe elimineerimiseks tsiviilkäibest, nagu *bona fides* ehk *Treu und Glauben* saksa «*Bürgerliches Gesetzbuch*'i» järgi, *contra bonos mores, actio doli* — ei ole oma põhiolemuselt muud kui nõue oma partnerit äritehingul sellisel kujul alt vedada, et sa kriminaalparagrahvi otsa rippuma ei jääks. Nad aitavad kannu-

tanut vaid sellisel juhul, kui on tegemisel balansseerimisega tsiivilõigusliku ebaaususe ja kriminaalõigusliku peetuse piiril.

Või veel üks näide. Kapitalistlikes riikides viljeldakse juhtimisteadust nagu meilgi. Muuhulgas loetakse ka Prantsusmaa kõrge-
mates ja keskerikoolides juhtimisteaduse kursust — *cours de gestion*. Huvitav on see, missuguses suunas sel juhtimisteaduse kursusel praktikume läbi viiakse. Prantsusmaal on väliskeskonna saastamine keelatud rahatrahvi ähvardusel. Juhtimisteaduse kur-
suse praktikumil antakse aga tulevasele ökonomistile ülesandeks ettevõtte tegevuse planeerimisel välja arvutada, mis on ettevõt-
tele tulusam — kas täita seadust ja ehitada nõutavad kaitsead-
med või rikkuda seadust, jätta kaitseadmed ehitamata ja maksta
trahvi.

Seega tuleb erinevaid õigussüsteeme haaravate otsimissüsteemide loomisel ületada raskusi, mis tulenevad õigussüsteemide erinevusest. Kuid tuleb ületada ka raskusi, mis tulenevad eri keelte terminoloogia omapärast. Kuna nõukogude õigussüsteem on ühtne, see meile raskusi ei tekita, kuid eesti ja vene juriidiline terminoloogia — tingitult nii ajaloolistest kui ka keelelistest tegu-
ritest — ei ole ühtne. Toome hulga näidete seast vaid mõned. Vene keeles on välja kujunenud ja kriminaalõiguses kasutatav väljend в виде промысла, näiteks «совершение преступления в виде промысла». Eesti keeles on sõna промысел vastena kasutusel väljend äritsemine. Vene keeles on termin промысел neutraalne sõna, mis tähendab töödust ja tal puudub igasugune halvustav tähendus. Seevastu eesti keeles on sõnal äritsemine tugev halvustav varjund ja seda ei saa asendada sõnaga töödust. Seega sõnade промысел ja äritsemine spetsiifilisel kasutamisel — в виде промысла äritsemine tuleb esile kummagi mõtteliselt lahkumine varjund, seda enam ei ühti sõnad промысел ja äritsemine ise. Või teise näitena võtame sõna общество, mis haarab eesti keeles nii ühiskonna kui ka seltskonna mõiste.

Kuidas Genfi kompleksüsteemi loojad neist raskustest üle said, ei ole meil teada. Aastat paar tagasi käis eriajakirjandusest läbi teade, et Genfis toimunud eksperimendil küsis Itaalia Kassatsioonikohus Roomas itaalia keeles andmeid Lääne-Saksamaa õiguse kohta ja sai rahuldava vastuse saksa keeles. See on muidugi poolik lahendus. Tarbija ei tarvitse osata seda keelt, milles on redigeeritud informatsiooni sisaldav dokument, ja probleem on selles, kuidas tarbija keeles adekvaatselt edasi anda muukeelses dokumendis sisalduvat informatsiooni.

Iseloomustades kokkuvõttes juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemide loomise olukorda Ameerika Ühendriikides, tuleb nentida, et terve rida süsteeme töötab seal edukalt, kuid kõik, mis seal sellel alal on ette võetud või ette võetakse, toimub detsentraliseeritult, eraalgatuslikult, kommertshuvidest

lähtudes või üksikute ametkondade initsiatiivil. Alles õige hiljuti hakkas ka föderaalvalitsus asja vastu huvi tundma ja tegema ettevalmistusi ülemaalse juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemi loomiseks. 1970. aasta detsembris avaldas USA Justiitsministeerium selles küsimuses oma üldkava ja süsteemi esialgse kirjelduse. Nagu nähtub aga perioodika andmetest, tuleb seal vahepeal järjest juurde eraalgatuslikke ja ametkondlikke süsteeme tarbijate kitsamate ringkondade jaoks.

Teine lääneriik, kus juriidilise informatsiooni automatiseeritud süsteemi loomiseга intensiivselt tegeldakse, on Saksa FV. Seal on viimasel aastakümnel tekkinud arvukas kirjandus, kus neid küsimusi käsitletakse. Juhtivaks teaduslikuks jõuks sellel alal tuleb pidada Regensburgi Ülikooli professorit dr. W. Steinmüllerit, juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimise suurt entusiasti, kelle töödest tuleks kõigepealt nimetada 1970. aastal ilmunud sissejuhatust õigusinformaatikasse.¹³ Saksamaal nagu Ameerikaski käib vaidlus nende vahel, kes juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimist põhimõtteliselt ei tunnusta või tunnustavad seda tinglikult, ja nende vahel, kes sellest kõike loodavad. Samuti vaieldakse selle üle, kas klassifikaator või deskriptor, kas tesaurus või mitte tesaurus.

Palju rünnatakse rahvusvaheliselt kasutusel olevat UDK-d — Universaalse Detsimaalklassifikatsiooni süsteemi, mis on kasutusel ka meie teaduslikus raamatukogus. Nagu nimigi näitab, on see klassifikaatorile rajatud süsteem, milles informatsioon eranditult antakse edasi numbritega ja mõningate leppemärkidega. Kuid klassifikatsiooni põhiindeksite kõrval näeb see ette rea abiindikaatoreid, mis põhiindeksitele lisandudes võimaldavad dokumendi sisu palju täpsemalt edasi anda kui tavaline klassifikaator. UDK klassifikaator jaotab inimkonna kogu teadmiste ala kümnesse rühma, millest igaüks omakorda jaguneb kümnesse allrühma, need omakorda jälle kümnesse allrühma ja nii edasi. Abiindikaatorite abil on võimalik märkida, mis aspektist on dokument kirjutatud, mis keeles, millisel maal jne. Mis puutub õigusteadusse, siis moodustab see klassifikatsioonis sotsiaalteaduste allrühma. Õigusteaduse osa klassifikaatoris on üles ehitatud ilmselt anglosaksi õiguse mõjul, hõlmates ainult õiguse teooriat, õiguse ajalugu, tsiviil- ja kriminaalõigust koos -protsessidega ja rahvusvahelist õigust. Muudele õigusaladele ei ole selles rühmas ruumi. Seepärast on suuri raskusi selliseid aineid käsitlevate tööde indekseerimisel nagu haldusprotsess ja haldusvastutus. Nende jaoks ei ole eri rubriike, kuna inglise õigus oma klassikalisel kujul ei tunne ei haldusprotsessi ega haldusvastutust, sest Inglismaal alluvad kõik haldusvaidlused kodaniku ja riigi vahel harilikule kohtule, samuti kuulub

---

¹³ W. Steinmüller. EDV und Recht. Berlin, J. Schweitzer Verlag, 1970.

igasuguste trahvide määramine kohtu kompetentsi. Kõigi niisuguste raskuste puhul tuleb leida töö sisule kõige lähemaloleva muu põhirühma põhiindeks ja sellele lisada vastava märgiga õigusteaduse põhirühma põhiindeks, mis peab tähendama, et vastav töö on kirjutatud õiguslikust aspektist. Näiteks ehitust reguleerivate normide kogumik tuleb indekseerida ehituse põhiindeksiga, lisades sellele abiindikaatori, mis osutab, et töö käsitlus on juriidilisest aspektist. Selline indekseerimine viis paiskab aga juriidilise materjali laiali kümne teadusharu vahel ja viib selleni, et kui soovime leida tööd, mis sisaldab alkoholismivastaseid norme, peame joodikut otsima filosoofia alt. Sest filosoofia allosa on eetika ja eetika juures on antud koht ka eetilistele pahedele, mille hulka kuuluvaks loetakse ka alkoholismi.

Lääne-Saksamaal räägitakse isegi informaatika kriisist ja otsitakse abinõusid selle ületamiseks. Möödunud suvel avaldas dr. Alver Diemer Düsseldorfist artikli «Klassifikatsioon, thesaurus ja mis veel?»¹⁴ Selles tõstab autor, nagu ta ütleb, kolmanda generatsiooni küsimuse informaatikas. Ta väidab, et alguses oli klassifikaator, siis tuli otsimissüsteemi elemendina kasutamisele deskriptor. Kuid kumbki ei rahulda, kuna need on staatilised suurused ja lähenevad küsimuse lahendamisele tardunult, tegelik elu aga on dünaamiline. Rõhutades eriti mõistete ja terminite muutuvust ajas ja ruumis, teeb ta ettepaneku välja töötada informatsiooni otsimise süsteem uutel, dünaamilistel alustel, mis arvestaks seda muutuvust. Selle süsteemi algelemendiks peaks tema arvates olema mitte staatiline deskriptor, vaid dünaamilist iseloomu kandev informeem. Mida see informeem endast peab kujutama ja kuidas seda konstrueerida, see artiklist ei selgu. Kuid täiesti õigus on autoril, et mõisted ja terminid, eriti juriidilised mõisted ja terminid on määratud muutumisele aegade kestel. Juristid teavad, kuidas on näiteks lugu suurema ohu allika mõistega. Üldiselt on õiguses nii, et kui keegi nõuab teiselt tekitatud kahju hüvitamist, peab ta tõestama kahju tekitamise fakti ja selle, et kostja on süüdi kahju tekitamises. Teatavatel juhtudel aga, ja nimelt, kui kahju põhjustas suurema ohu allikas, piisab kahju tekitamise fakti tõestamisest nõudja poolt, ja kui kostja soovib vastutusest vabaneda, peab ta ise tõestama, et tema ei ole süüdi kahju tekitamises. Kuid millised on suurema ohu allikad? Selle mõiste ulatus laienes sajandite kestel pidevalt. Klassikalises rooma õiguses olid suurema ohu allikaks peamiselt kodus peetavad kiskjad metsloomad. Hilisematel aegadel, tehnika arenedes lisandusid püssirohuvabrikud. 19. sajandil haaras suurema ohu allika mõiste juba ka raudteid ja autosid. Ja Eesti NSV Tsiviilkoodeksi § 458 loeb suurema ohu allikaks juba igasugust tegevust, mis on seotud suurema ohuga lähikonnale, märkides näitliku loetelu hulgas transpordiorganisatsioon, tööstusettevõt-

¹⁴ Alver Diemer. Klassifikation, Thesaurus und was? — «Nachrichten für Dokumentation», 1972, № 2, S. 52.

teid, ehitusi, autoomanikke. Seega on see mõiste aegade kestel suure muudatuse läbi teinud ja oluliselt laienenud.

Aja jooksul on muutunud mõistete sisulised tunnused. Samuti tekivad uued mõisted ja terminid. Meil paistavad selve, olme ja põldur juba eluõiguse saanud olevat. Ja viimasel ajal tehakse palju juttu parema käe reeglist ning viisakusest liikluses. Paistab, et viisakus on muutumas liiklusõiguse juriidiliseks mõisteks.

Kuidas arvestada sellist muutumist automatiseeritud otsimissüsteemi loomisel, selle küsimuse esitavad ka teised saksa autorid peale eelnimetatu ja soovivad üldiselt tesaurus nii üles ehitada, et selles oleks hõlpsam aeg-ajalt muudatusi teha.

Mis puutub Lääne-Saksamaal juriidilise informatsiooni automatiseeritud töötlemise süsteemi loomiseks ettevõetavatesse samudesse, siis on seal olukord järgmine.

1970. aastal kehtestas Saksa Normeerimiskomitee (Normungsausschuss) üldised eeskirjad tesauruste koostamiseks kõigil erialadel (Thesaurusrichtlinien). Enne tesauruse koostamisele asumist peetakse vajalikuks pöörduda vastavate rahvusvaheliste keskuste poole teadete saamiseks, missugused tesaurused on vastaval ajal juba välja töötatud või on väljatöötamisel. Samuti nõutakse valminud tesauruse deponeerimist nimetatud keskustes. Teatavasti on selliseid keskusi kaks: ingliskeelsete tesauruste jaoks Clevelandis, Ohio osariigis Ameerika Ühendriikides ja teistes keeltes koostatud tesauruste jaoks Varssavis. Juhtnöörid näevad ette mõistete ekvivalentsus-, assotsiatiivsus- ja hierarhiliste suhete kindlaksmääramist, nagu meiegi seda teeme, ja annavad üksikasjalikud juhised tesauruse koostamise viisi ja tesauruse vormi kohta.

Edasi moodustas föderaaljustiitsminister 1970. aastal töögrupi «Juristisches Informationssystem», mille koosseisu arvati Justiitsministeeriumi, Saksa Matemaatikute Liidu ja ühe elektronarvuteid tootva Frankfurdi firma esindajad. Töögrupi hulka kuulus ka eelmainitud professor Steinmüller. Töögrupi ülesandeks oli välja töötada kava juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimiseks Saksa Föderatiivses Vabariigis. Veebruaris 1971 esitas töögrupp oma töötulemuste kohta esialgse aruande, mis on avaldatud 1971. a. ametliku teataja «Bundesanzeiger» nr. 5 lisana. Selles aruandes soovitatakse seadusandluse ja kohtuotsuste osas viia masinasse täielikud tekstid, juriidilise literatuuri osas piirduda indekseerimisega või abstraktidega, see on millegi vahepealsega referaatide ja annotatsioonide vahel. Töögrupi ettepaneku kohta on tehtud kriitilisi märkusi, eriti Zielinski poolt «Juristische Zeitung»'is 1971. lk. 409 jj. Möödunud aasta märtsis esitas töögrupp oma lõpparuande. Aruandes nähakse ette süsteemi elluviimiseks 2 perioodi. Esimene periood oleks katsetamiseks mõeldud 5 kuni 6 aastat kestev väljaarendamisperiood, mille jooksul otsimine toimuks kahe suurema õigusharu piirides ja mille lõpul võiks juba

kuni 50 abonenti üheaegselt elektronarvutiga vahetult dialoogi astuda. Teine periood oleks vähemalt 5 aastat kestev väljaehitusperiood, mille lõpul oleksid süsteemist haaratud kõik õigusharud ja kõik juriidilise informatsiooni tarbijad Saksa Föderatiivses Vabariigis.¹⁵

Ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis on riiklikul juhtimisel aktiivselt asutud juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimissüsteemi kujundamisele.

Saksa Demokraatliku Vabariigi viimane viie aasta plaan näeb ette suure efektiivsusega informatsioonisüsteemi loomist kõigil teaduse ja tehnika aladel. Töö juhtimiseks ja koordineerimiseks asutati Informatsiooni ja Dokumentatsiooni Keskinstituut, millele pandi ka tesauruste koostamise tööde koordineerimine. Selle instituudi enda poolt on välja töötatud Ministrite Nõukogu juhtivate töötajate jaoks tesaurus, mis haarab ühiskondliku ja majandusliku elu kõiki alasid. Selles tesauruses sisalduvad mõisted ja mõistetevahelised suhted on kohuslikud sisse võtta kõigisse erialastesse tesaurustesse vastavalt erialale. Instituudi poolt on välja töötatud ka instruksioon tesauruse koostamise metoodika kohta ja meetodilised juhised indekseerijatele. Kirjanduse andmetel pidid need juhendid kehtestatama üleriigiliselt läinud aasta lõpus.

Mis puutub eriti õigusesse ja õigusteadusse, siis Saksa Demokraatliku Vabariigi Ministrite Nõukogu otsusega 12. märtsist 1969 määrati, et Walter Ulbrichti nimeline Saksa Riigi- ja Õigusteaduse Akadeemia peab kujunema riigi ja õiguse alase informatsiooni keskuseks. Selle otsuse järgi tuleb kõige moodsamate tehniliste vahendite abil, kaasa arvatud elektronarvutid, luua informatsiooni ja dokumentatsiooni süsteem sotsialistliku demokraatia, sotsialistliku riigi ja tema arengu põhiküsimustes Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Nõukogude Liidus ja teistes sotsialistlikes vennasmaades, aga samuti imperialistliku ideoloogia ja kaasaegse revisionismi põhisuundade kohta. Nagu näeme, on see programm õige ulatuslik.

Selle elluviimiseks loodi 1. detsembril 1969 Akadeemia koosseisus informatsioonikeskus «Riik ja õigus» (Staat und Recht), kes hakkas kohe vajalikke eeltöid tegema. Informatsioonisüsteem otsustati realiseerida Dresdeni kombinadi «Robotron» poolt valmistatud elektronarvuti EDVA R 300 baasil. Loodi asjatundjatest rida töögrupe, sealhulgas tesauruse väljatöötamise töögrupp, riigi ja õiguse süstemaatika töögrupp, andmete salvestamise töögrupp ja otsimise töögrupp. Töögrupid omakorda jaotati allgruppideks vastavalt ülesannetele. Kõik töögruppidest osavõtjad pidid eelnevalt läbi tegema kvalifikatsiooni tõstmise kursused elektron-

---

¹⁵ Bericht der Projektgruppe BMJ/GMD/C[-J-R: Das Juristische Informationssystem — Analyse, Planung, Vorschläge. Hrsg. vom Bundesministerium der Justiz. Karlsruhe, 1972.

arvuti omaduste, võimete ja tööviisi tundmaõppimiseks. Neile aga, kes pidid tegelema materjalide salvestamise ja indekseerimisega, korraldati veel täiendavalt praktikume.

Tesauruse koostamise töögrupp on välja valinud umbes 80 000 sõna, mille alusel on koostatud tesauruse projekt. See olevat praegu kooskõlastamisel Ministrite Nõukogu tesaurusega.¹⁶

Prantsusmaal töötab edukalt notariaalkontorite-vaheline juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteem «CRE-DON», mis ei piirduvat dokumentide väljastamisega, vaid andvat väljastatud dokumentide alusel tarbija soovil ka konsultatsiooni. Kuigi lähemad andmed puuduvad, arvan siiski, et konsultatsiooni andmine toimub esialgu inimjõul.

Kõike kokku võttes võiks öelda, et välismaal on juriidilise informatsiooni otsimise automatiseeritud süsteemide loomine akuutselt päevakorras, osa neist süsteemidest töötab juba edukalt ja osa on tööle rakendamise staadiumis.

О СОЗДАНИИ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ ОБРАБОТКИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ ЗА РУБЕЖОМ

Р. Нигол

Резюме

Попытки применять в правовой науке и практике электронно-вычислительные машины привели в последние два десятилетия за рубежом к созданию различных более или менее автоматизированных систем поиска юридической информации. Наряду с этим появилась новая прикладная научная дисциплина — юридическая информатика, поставившая своей целью исследование возможностей использования ЭВМ в сборе, аналитико-систематической переработки и поиске юридической информации.

Поскольку те же проблемы встали в последнее время на повестку дня и у нас, в настоящей статье ставится задача дать краткий обзор основных направлений по разработке и введению в действие автоматизированных юридических информационно-поисковых систем за границей. При этом описывается автоматизированная система поиска юридической информации, разработанная группой ученых при Питтсбургском университете и действующая в настоящее время успешно в США, рассматриваются результаты, полученные в ФРГ назначенной министром юстиции комиссией по выработке единой автоматизированной системы поиска юридической информации, и освещается ход работ по созданию подобной же системы в ГДР.

¹⁶ Elfriede Weichelt. Zwei Jahre Informationszentrum «Staat und Recht» — «Staat und Recht», 1972, Nr. 3, S. 437.